

УДК 658.26:330.1

В.В. Мухін, У.Є. Письменна

ГЛОБАЛЬНИЙ ДИСПАРИТЕТ У РОЗПОДІЛІ ЕНЕРГОРЕСУРСІВ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ЕКОНОМІЧНУ БЕЗПЕКУ

Обґрунтовано умови формування і реалізації національної та міжнародної економічної безпеки. Проведено аналіз впливу посилення державного характеру міжнародних союзів на ефективність енергетичних ринків та місця на них України. Доведено, що повноцінна реалізація потенціалу України тісно пов'язана зі світовим розподілом праці і ресурсів, конкурентною взаємодією з глобальними гравцями світової арени та транснаціональними корпораціями. Визначено роль системи трубопровідного транспорту України у міжнародній системі транспортування паливо-енергетичних ресурсів.

Ключові слова: енергетична безпека, міжнародна безпека, міжнародна торгівля енергоресурсами, ринки енергоресурсів.

Постановка проблеми. Рівень забезпечення потреб в енергії має вирішальний вплив на існування та розвиток сучасної держави. Можна з упевненістю констатувати, що енергетична безпека є самостійним видом безпеки – найважливішою складовою безпеки національної. Говорячи про проблему енергетичної безпеки, зазвичай розглядають різні рівні її виміру: глобальний, регіональний, державний (або національний). Проблема глобальної енергетичної безпеки пов'язується із думкою, що вичерпання природних ресурсів у довгостроковій перспективі призведе до неспроможності держави забезпечити себе енергією [1]. Тому до розгляду найбільш пріоритетних проблем глобалізації світових процесів можна віднести сьогодні та в майбутньому безпеку міжнародну. Так, у Великій Радянській Енциклопедії визначається, що міжнародна безпека є станом політичних, економічних та інших відносин між державами, що знімає загрозу агресії та забезпечує мирне співіснування держав на засадах рівноправ'я, національну незалежність і самостійність народів, а також їхній вільний розвиток на демократичній основі [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання енергетичної безпеки розглянуто в працях А. Шидловського, Л. Абалкіна, В. Гейця, Я. Жаліла, С. Пирожкова, А. Сухорукова, К. Денчева, Є. Сухіна та ін. Питання забезпечення належного рівня стану економічної безпеки держави потребує подальшого дослідження захищеності країн світу від наявних чи потенційно можливих загроз у контексті енергетичної безпеки.

Мета статті. Визначення сутності та змісту впливу паливно-енергетичних ресурсів (ПЕР) на глобальну економічну безпеку, механізми забезпечення життєво важливих інтересів України щодо повного, надійного та екологічно безпечного задоволення потреб економіки і населення країни в енергетичних ресурсах та продуктах.

Основні результати дослідження. Розбудована у постбіполярний період світового протистояння система структурної залежності унеможлиблює автономне функціонування економічних систем. В умовах глобалізації економічних відносин одним із найбільш уразливих напрямів економічної безпеки держав є забезпечення енергетичної безпеки. Стан та проблеми її забезпечення ґрунтуються на ресурсній забезпеченості всіх сфер життєдіяльності держави. У сфері енергетичної, продовольчої та екологічної безпеки особливу роль відіграє невіршеність проблеми ресурсної залежності економіки України від інших країн та наявності енергетичних ресурсів для забезпечення розширеного самовідтворення.

Проблема забезпечення належного рівня економічної безпеки держави є провідною складовою захищеності країн світу від наявних чи потенційно можливих загроз. У науковій літературі не вироблено єдиного поняття економічної безпеки держави. Частина дослідників пов'язує це поняття перш за все із безпекою міжнародної економічної системи. Інші фахівці розглядають у цьому контексті забезпечення умов ефективного розвитку конкретної національної економіки, включаючи обмін товарами, послугами, гарантування доступу до закордонних джерел ресурсів, енергії тощо.

Безпека національна і безпека міжнародна є взаємообумовленими в умовах економічного поділу світу. Найбільші угруповання фінансового капіталу здійснюють розширення сфери свого впливу та вступають у змови щодо поділу ринків збуту, джерел сировини та сфер застосування капіталу. Характерною рисою економічного поділу світу є посилення державного характеру міжнародних союзів, які набирають форму угод між державами та захищають інтереси угруповань фінансового капіталу. Угодою такого роду є Європейський Союз. Сучасний процес інтеграції в Європі був від самого початку пов'язаний з енергетикою, зокрема, вугільною промисловістю [3]. Однак доволі скоро з появою дешевої нафти та природного газу значення вугілля у забезпеченні енергетичних потреб Європи істотно зменшилось. Тому регулювання у сфері енергетики до першої нафтової кризи 1973 р. було доволі ліберальним. Проблема вирішення питання забезпечення безперебійних поставок та диверсифікації джерел енергії все ще залишається дуже актуальною для співтовариства. Це стосується контролю за видобутком і транспортуванням нафти у різних регіонах земної кулі та використання джерел енергії, що потребують підключення до загальних передавальних мереж, а саме використання електроенергії та природного газу.

Переважає більшість тих, що нині живуть, реально не володіють ресурсами, знаннями і навичками, необхідними для життя без «техносфери» та нею обумовленого суспільного виробництва для задоволення своїх потреб. Становлення глобальної системи суспільного об'єднання праці ґрунтується на виробничій спеціалізації регіонів і культур, унаслідок чого ціни світового ринку визначають у кожному регіоні планети граничні рівні рентабельності всіх видів діяльності. Сучасне виробництво, як і дотепер, базоване на використанні енергії. До ХХ ст. в основі всіх видів діяльності суспільства була біогенна енергія мускульної сили людини та тварини. Зерно як джерело відтворення мускульної енергії, худоба тощо виконували функцію грошей – загального еквівалента, за допомогою якого вимірювалися витра-

ти суспільно-корисної праці. В умовах глобального світового господарства зерно та інші товари-еквіваленти через їхню неоднорідність, складність зберігання і транспортування вже не могли виконувати функцію грошей. Тут слід зазначити особливу роль в історії економіки загальних еквівалентів, зокрема, золота [4]. Емісія грошей залежала від наявності золотовалютних резервів держав. Проводячи політику зовнішніх запозичень, держави порушували зв'язок між потребами в грошах і можливостями в їх емісії під наявні в достатній кількості товари.

В останні два століття переважна більшість видів діяльності суспільства залежить від техногенної енергії. Порівняння вартості суспільно-корисної праці здійснюється через еквівалент енерговитрат. В Енергетичній стратегії України на період до 2030 р. наведено таку структуру споживання первинної енергії в Україні, країнах ЄС-15, США та у світі в цілому (табл. 1).

Таблиця 1

Структура споживання первинної енергії

Показник	Світ		Україна	Країни ЄС	США
	2006 р.	2011 р.*	2011 р.**	2006 р.	2006 р.
Природний газ	21 %	21,3 %	36,9 %	22 %	24 %
Нафта	35 %	31,5 %	9,8 %	41 %	38 %
Тверде паливо (вугілля)	23 %	28,8 %	32,7 %	16 %	23 %
Ядерне паливо (уран)	7 %	5,1 %	18,6 %	15 %	8 %
Гідроресурси та інші відновлювані джерела	14 %	13,3 %	2 %	6 %	7 %
Усього	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %

Джерело: Енергетична стратегія України на період до 2030 року [5].

*International Energy Agency (IEA) [6].

**Державна служба статистики України [7].

У процесі глобалізації практично повністю залучено сферу видобутку і постачання вугілля та нафти у всьому світі. Нафта як первинний ПЕР займає лідируючу позицію у світі та фактично виконує функцію грошей. З 1971 р. долар США практично безперешкодно обмінюється замість золота на техногенну енергію (нафту) [8]. На світовому ринку первинних ПЕР в обігу перебуває близько 60 % всього обсягу видобутку нафти. Нерівномірність розміщення на планеті первинних ПЕР, зміни, що відбулись у ХХ ст. у світовому споживанні органічних енергоносіїв, призвели до стійкого зростання частки експорту в загальносвітовому видобутку первинних джерел енергії. Предметом світової торгівлі стає більша частина світового видобутку органічного палива. Слід зазначити, що залежність стійкого функціонування економік розвинутих країн світу від імпорту нафти ще вища та має тенденцію до зростання.

Основні напрями та обсяги міжнародної торгівлі нафтою окреслено на рис. 1.

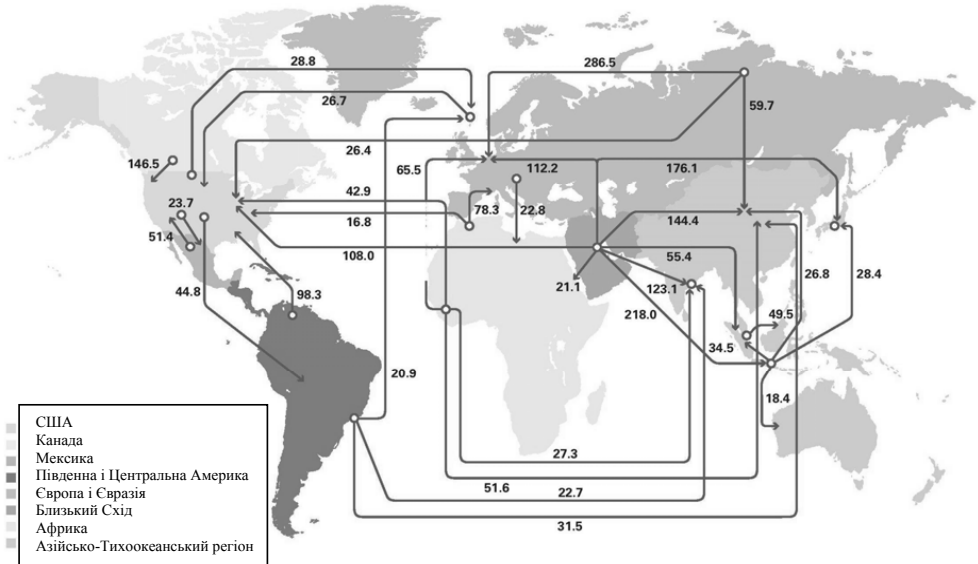


Рис. 1. Основні напрями міжнародного постачання нафти у 2012 р., млн т

Джерело: British Petroleum Statistical Review of World Energy 2013. – BP, June 2013.

Стійке зростання обсягів видобутку, торгівлі та споживання природних енергетичних ресурсів у світі привело до формування локальних, згодом – регіональних ринків, а щодо нафти – глобального ринку [9]. Найбільших імпортерів сирової нафти та нафтопродуктів протягом 2012 р. наведено у табл. 2.

Таблиця 2

Структура постачання сирової нафти та нафтопродуктів у 2012 р.

Назва країни	Обсяг імпортованого регіоном ПЕР, млн тонн	Відношення імпортованого регіоном обсягу ПЕР до загального світового обсягу імпорту ПЕР протягом 2012 р., %
Країни Європи	617,7	22,6
Сполучені Штати Америки	524,5	19,2
Китай	354,3	13,0
Японія	234,9	8,6
Індія	177,1	6,5
Усього	1908,5	69,9
Усього світ	2729,1	100,0

Джерело: British Petroleum Statistical Review of World Energy 2013 [10].

Як відомо, найбільшими експортерами загального світового обсягу експорту сирової нафти та нафтопродуктів на світовий ринок, сумарна частка яких становить близько 60 %, є країни Середнього Сходу (Саудівська Аравія, Іран, Об'єднані Арабські Емірати, Кувейт, Ірак та ін.) – 979,6 млн т

(35,9 % від світового обсягу), країни СНД (Російська Федерація, Казахстан, Азербайджан та ін.) – 424 млн т (15,5 % від світового обсягу) та країни Західної Африки (Нігерія, Алжир та ін.) – 227,4 млн т (8,3 % від світового обсягу) [10].

Прогноз ІНЕД РАН щодо основних напрямів та обсягів міжнародної торгівлі ПЕР у світі до 2040 р. окреслено на рис. 2.

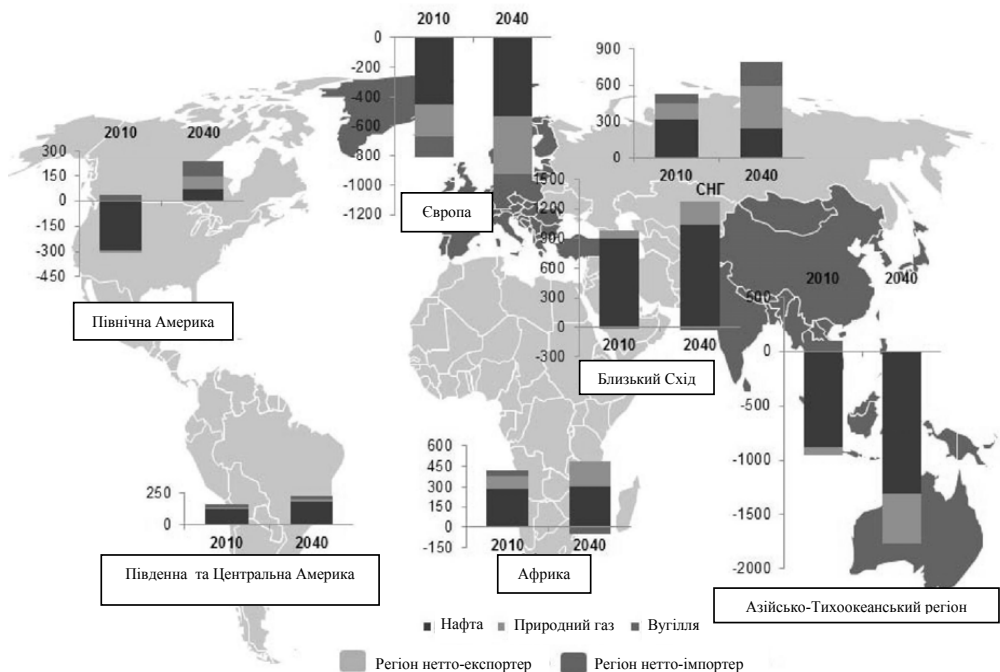


Рис. 2. Міжнародна торгівля енергоресурсами, базовий сценарій, млн т н. е.

Джерело: ІНЕД РАН [15].

У світовій структурі споживання ПЕР нафта і природний газ займають лідируючі позиції завдяки економічним перевагам при добуванні, транспортуванні та використанні в умовах екологічних обмежень. Результати прогнозування розвитку світової енергетики вказують на економічні, соціальні, транспортні та екологічні проблеми світового масштабу в разі прискореного нарощування використання твердого палива (вугілля), ядерного палива, гідроресурсів та інших відновлюваних джерел. На теперішній час міжнародний ринок нафти визначає загальну ситуацію на світовому енергетичному ринку. Але, ймовірно, упродовж найближчих десятиліть за друге місце в енергетичному балансі світу будуть конкурувати тверде паливо (вугілля) та природний газ.

Крім того, якщо сьогодні ціни на природний газ досить тісно корелюють із цінами на нафту, оскільки при укладанні довгострокових контрактів на постачання газу поширюється практика орієнтації індексації на динамі-

ку нафтових цін, у подальшому слід очікувати поступового відриву цін на природний газ від цін на нафту і нафтопродукти за рахунок якісних характеристик цього палива та розвитку світового ринку скрапленого газу. Тому вирішення проблеми глобальної енергетичної безпеки слід у першу чергу пов'язувати зі стабільною і надійною міжнародною торгівлею первинними ПЕР, ніж із їх вичерпанням.

Сталий розвиток сучасної цивілізації породив безліч глобальних проблем на наднаціональному рівні. Капітал та інформація домінують над національними інтересами. Глобалізація світових процесів дедалі сильніше впливає на світовий ринок, який діє поза межами національних держав. Вільний ринок деякі експерти вважають інструментом гарантованого утримання незахідних держав у стані нерозвинутості [11]. Деструктивні економічні процеси виходять за національні межі, здійснюючи нищення як природного середовища проживання людини, так і руйнування її як особистості.

З огляду на викладене, сучасна енергетика стає інструментом досягнення цілей та утримання позицій у міжнародній політиці. Отже, окрім механізму «попит–пропозиція» на кон'юнктуру світового ринку нафти і газу вагомий вплив має й геополітичний аспект. Наслідком цього є постійні коливання ціни на нафту та природний газ, які неможливо точно прогнозувати.

За аналітичними розрахунками, геополітична націнка нафти сьогодні коливається в діапазоні від 10 до 15%, що дещо нижче, ніж наприкінці 1970-х рр. (на той період вона оцінюється у 50%). У 1980-х рр., так само як і в 1996–2003 рр., така націнка у ціні нафти практично відсутня [12]. При цьому фактор геополітики діє у протилежних напрямках. Економічний або політичний тиск на споживача знижує попит і ціну на нафту. У той же час тиск на виробника (наприклад, на Близькому Сході, у Нігерії чи Венесуелі) підвищує ціну навіть без відповідного погіршення глобального балансу попиту та пропозиції.

Історія сучасної цивілізації нараховує багато війн за ресурси, де право сильнішого (найбільш продуктивного) залишалось основоположним принципом міжнародних відносин. Обмеженість світових запасів органічного палива визначає, що зонами потенційних конфліктів продовжують бути регіони, багаті на енергоносії, зони транспортування нафти танкерами (протоки) та місця проходження магістральних трубопроводів. Найбільшим континентом на земній кулі є Євразія, на якій мешкає 75% світового населення і розташовується більша частина світових ресурсів і виробництв. США контролюють у Євразії два із трьох найбільш розвинутих та економічно продуктивних світових регіонів. Економічне об'єднання України, Республіки Білорусь та Російської Федерації може сприяти створенню Росією потужного «ізольованого» геополітичного центру, обумовленого своїм географічним розташуванням між цими регіонами в Європі та Азії. Необхідно врахувати, що майбутнє джерел енергії Середньої Азії, за які ведеться боротьба між Росією, Китаєм, Індією, ЄС та США, невизначене. Аналіз світової макроцивілізаційної системи, проведений С. Гантінгтоном, виявив, що сучасна геополітична модель світу є гібридом одно- та багатополюсної системи держав (США та декілька великих держав). Біля них розміщено потужні держави, чий інтереси часто суперечать більш могутнім регіональним державам: Великобрита-

нія – відносно Франції та Німеччини, Україна – відносно Росії, Південна Корея – відносно Японії, Японія – відносно Китаю, Пакистан – відносно Індії, Саудівська Аравія – відносно Іраку та Аргентина – відносно Бразилії [13].

Сучасне світове господарство сформувалося за мінімальною участю України. У сфері енергетики зазначене підтверджується стрімким зменшенням в Україні обсягів переробки нафти та споживання природного газу. Слід зазначити, що у 1990 р. Україна займала третє місце у світі після Росії та США за обсягами споживання газу [14]. На той час позиціонування України на міжнародних енергетичних ринках було пов'язане із надлишковими потужностями для транспортування газу, нафти та експорту електроенергії, вигідним географічним та геополітичним положенням. Характер та структура сучасної економіки України обумовлені її історією, географією та тривалою руйнацією успадкованого від СРСР економічного потенціалу. У таких умовах категорія «економічної безпеки» має визначальне значення для існування та розвитку держави.

Значна залежність України від імпорту російських ПЕР об'єктивно зумовлює загрози деформації в економіці України. Чи не єдиним об'єктом у сфері енергетики, що має стратегічне значення для світового господарства, є українська трубопровідна система через вигідне розташування між основними регіонами видобування органічних ресурсів і основними споживачами в Європі, її сполучення трубопроводів із магістральними трубопроводами всіх сусідніх країн, наявністю найбільшого в Європі (після Росії) комплексу підземних сховищ газу, а також високим рівнем обслуговування та експлуатації газотранспортної системи. Отже, втрата позицій України як транзитної держави нафти і газу була б рівнозначна втраті економічної незалежності та небезпеці зникнення з геополітичної карти світу. В умовах взаємопов'язаності та взаємозалежності країн, наднаціональних угруповань та транснаціональних утворень здійснюється відстоювання власних інтересів щодо обмежених світових ресурсів та транспортних коридорів. Господарська взаємодія із природою, що здійснюється зовнішньоекономічними методами, набуває двох форм. Безпосередня взаємодія господарюючого суб'єкта із частиною власного природного середовища та через суб'єкта, що господарює на ній. У ході непрямой взаємодії з природою на перший план виходить взаємодія господарюючих суб'єктів, що є, у свою чергу, базою виникнення відносин економічної взаємозалежності.

Висновки. Особливу провідну роль у забезпеченні безпеки держави відіграє для переважної кількості країн глибоке проникнення енергетики у всі сфери функціонування економіки. Тісна взаємопов'язаність всіх складових безпеки потребує подальшого дослідження структур безпеки з точки зору її впливу на інші складові. У системі взаємопов'язаних складових економічної безпеки держави зв'язки можна класифікувати як внутрішні та зовнішні; основні та другорядні; просторові та часові; об'єктивні та суб'єктивні. Можна стверджувати, що визначення поняття «економічна безпека» пов'язане із дослідженнями національних, регіональних та глобальних структур безпеки. Кожне з них передбачає використання можливостей покриття дефіциту ПЕР як засобу запобігання, послаблення, локалізації, нейтралізації викликів і загроз економічної безпеки.

Результати попередніх досліджень підтверджують, що повноцінна реалізація потенціалу України тісно пов'язана зі світовим поділом праці і ресурсів, конкурентною взаємодією з глобальними гравцями світової арени та транснаціональними корпораціями. Це дослідження є підґрунтям для створення умов формування і реалізації політики захисту національних інтересів у сфері енергетики. Україна має зосередитися на закріпленні свого стратегічного положення у міжнародній системі транспортування енергоносіїв.

Список використаних джерел

1. Паливно-енергетичний комплекс України в контексті глобальних енергетичних перетворень / [Шидловський А.К. та ін.] – К.: Українські енциклопедичні знання, 2004. – 468 с.
2. Большая Советская Энциклопедия (второе издание). – Ленинград: Типография № 1 «Печатный двор» имени А.М. Горького, 1958 – Т. 48.
3. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, Закон України від 18.03.2004 N 1629-IV // Портал Рада [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1036-12/paran7#n7>
4. Бернстайн П. Власть золота. История наваждения / П. Бернстайн. – М.: Бизнес-Олимп, 2004. – 400 с.
5. Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2030 року, Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 № 1071-р // Портал Рада [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1071-2013-%D1%80/paran6#n6>
6. Key World Energy Statistics [Електронний ресурс] / OECD/IEA. – 2013. – Режим доступу: http://www.iea.org/publications/freepublications/publication/KeyWorld2013_FINAL_WEB.pdf
7. Паливно-енергетичні ресурси України [Електронний ресурс]: (статистичний збірник) / Державна служба статистики України, – 2013. – Режим доступу: http://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publmat_en_u.htm
8. Экономидес М. Цвет нефти / М. Экономидес, Р. Олини, – М.: Бизнес-Олимп, 2004. – 256 с.
9. Прогноз развития энергетики мира и России до 2035 года [Електронний ресурс] / ИНЭИ РАН / РЭА. – 2012. – Режим доступу: <http://www.eriras.ru>
10. British Petroleum Statistical Review of World Energy [Електронний ресурс] / BP. – 2013. – Режим доступу: <http://www.bp.com/statisticalreview>
11. Уткин А.И. Глобализация: процесс и осмысление / А.И. Уткин. – М.: Логос, 2001.
12. Самонов Ю. Анатомия энергошока [Електронний ресурс] / Ю. Самонов // Эксперт. Украинский деловой журнал. – Режим доступу: http://expert.ru/printissues/expert/2008/28/anatomiya_energo~
13. Huntington S. One super-power / S. Huntington // Foreign Affairs. – 1999.
14. Нафта і газ України / [Артемчук І.О. та ін.] – К.: Наукова думка, 1997. – 320 с.
15. Прогноз развития мировых энергетических рынков до 2040 г.: последствия для России [Електронний ресурс] / А.А. Галкина, Е.В. Грушевенко,

А.О. Горячева, Д.А. Грушевенко // ЭКОМониторинг. – 2013. – № 3. – Режим доступа: <http://www.eriras.ru/files/prognoz-razvitiya-mirovyh-energeticheskikh-rynkov-do-2040-g-posledstviya-dlya-rossii.pdf>

Обоснованы условия формирования и реализации национальной и международной экономической безопасности. Проведен анализ влияния усиления государственно-го характера международных союзов на эффективность энергетических рынков и положения Украины на них. Доказано, что полноценная реализация потенциала Украины тесно связана с мировым разделением труда и ресурсов, конкурентным взаимодействием с глобальными игроками мировой арены и транснациональными корпорациями. Определена роль системы трубопроводного транспорта Украины в международной системе транспортировки топливно-энергетических ресурсов.

Ключевые слова: *энергетическая безопасность, международная безопасность, международная торговля энергоресурсами, рынки энергоресурсов.*

The terms of formation and implementation of interference of national and international economy security are grounded. The analysis of the state character of international unions enhancing influence on the energy markets efficiency and the place of Ukraine on such markets. It is proved that the full realization of Ukraine's potential is binded with the world resources and labour distribution and competitive interaction with global players and transnational corporations. The role of pipeline transport of Ukraine in the international energy resources transportation system is defined.

Key words: *energy security, international security, international energy resources trade, energy resources markets.*

Одержано 14.02.2014.